

QOBILIYAT VA UNING RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Ilmiy rahbar: Z.R. Nazarova

TTA Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

TTA Davolash ishi talabasi - To'lqinjonova Dilnura

Anotatsiya: Ushbu maqolada qobiliyat nima ekanligi, qobiliyatning shaxsni shakllanishida tutgan o'rnini, uning turlari va qanday rivojlantirish haqida so'z boradi. Shuningdek, qobiliyat rivojlanishida individual yondashuvning ahamiyati tahlil qilinib, qobiliyatni rivojlantirish jarayonining bosqich va darajalarini o'rganish kabi muhim masalalarga e'tibor qaratiladi.

Tayanch so'zlar: qobiliyat, ko'nikma, salohiyat, malaka, intellekt, iste'dod, individuallik, faoliyat.

Аннотация: В данной статье рассказывается о том, что такое способность, роль способности в становлении личности, ее виды и способы ее развития. Также анализируется важность индивидуального подхода к развитию способностей, а также уделяется внимание таким важным вопросам, как изучение этапов и уровней процесса развития способностей.

Ключевые слова: способность, умение, потенциал, компетентность, интеллект, талант, индивидуальность, активность.

Annotation: This article talks about what abilities are, the role of abilities in the formation of a person, its types and how to develop them. Also, the importance of an individual approach in the development of abilities is analyzed, and attention is paid to such important issues as studying the stages and levels of the process of ability development.

Key words: ability, skill, potential, competence, intelligence, talent, individuality, activity.

Qobiliyatni rivojlantiruvchi omillar to'g'risida gap boshlashdan oldin “Qobiliyat nima o'zi” degan savolga javob topishimiz kerak. Qobiliyat - insonlar bosh miya faoliyatining ishlashi bilan bog'liq. Masalan, ba'zi bir insonlarda miyaning chap qismi ko'proq rivojlangan bo'lsa, boshqalarida esa o'ng qismi rivojlangan bo'ladi. Shaxsning faoliyatini muvafaqqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan bilim, ko'nikma va malakalarini egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda namoyon bo'ladigan shaxsning individual psixologik xususiyatiga qobiliyat deyiladi. Qobiliyatlar - bu imkoniyat, - deydi A.V. Petrovskiy, - va bolada aniqlangan musiqiy qobiliyatlar buning amalga oshishiga kafolat bermaydi.

Insonning qobilyati uning tug'ma layoqati asosida, muhitga bog'liq ravishda olayotgan ta'lim - tarbiyasiga qarab, shuningdek kishining o'z ustida ishlashi bilan

bog‘liq holda o‘tib, kamolga yetib boradi. Insonning qobiliyati turli sohalarda bo‘lishi mumkin. Qobiliyatlarning juda ko‘p turlari mavjud. Hozirgi zamon psixologiyasida inson qobiliyatlarining tasniflanish turlari ko‘pchilikni tashkil etadi. Ularning ichidagi umumiy tasniflashga ko‘ra qobiliyatlar ikki guruhga: umumiy va maxsus qobiliyatlarga bo‘linadi. **Qobiliyatning yashirin turlari ham mavjud.**

Qobiliyatning qanday turi bo‘lishidan qat’iy nazar inson uni shakllantirishi, rivojlantirishi kerak. Misol uchun, ona homiladorlik vaqtida ko‘proq nima bilan shug‘ullansa, tug‘ilajak farzandning ham shunga moyilligi ortadi. Ular tug‘ma va ba’zida turli to‘satdan sodir bo‘lgan zarbalar, tanqidlar natijasida ham paydo bo‘ladi. Agar bola yoshligida biror sohaga qiziqsa uni shakllantirishga alohida e’tibor berish va o‘z ustida ishlashini ta’minlash kerak. Bugungi kun bilan nazar tashlaydigan bo‘lsak, ayni damda bitta qobiliyatga ega bo‘lishning o‘zi yetrali emas. Agar ma’lum bir sohada haqiqatdan ham muvaffaqiyatga erishishni istasangiz, bu jarayon doimiy ravishda takrorlantirilib hamda rivojlantirilib borilishi kerak. Qobiliyatni rivojlantirish jarayonlari insonda ko‘nikmani hosil qiladi.

Eng keng tarqalgan odamlarning ko‘nikmalariga quyidagilar kiradi:

Kuchli aloqa;

Jamoaviy ish;

Hissiy intellekt;

Qaror qabul qilish;

Etakchilik;

Muammoni proaktiv hal qilish;

Mojarolarni hal qilish;

Muzokaralar;

Shuni ta’kidlash kerakki, qobiliyatlarning o‘zi hech qanday faoliyatda muvaffaqiyatni ta’minlamaydi. Ular moyilliklar, ma’lum ko‘nikmalar, qobiliyatlar va bilimlar bilan “qo‘shilishi” kerak. Shuningdek, ijtimoiy o‘zaro ta’sir omillari va boshqa holatlar.

Qobiliyatni shakllanishi va rivojlanishining quyidagi yo‘llarini ajratish mumkin: 1) ma’lum faoliyatga moyillik yoki intilish va faoliyat natijalari sifatiga binoan, tabiiy zehn nishonalarini aniqlash orqali; 2) mutaxassis rahbarligida uzluksiz faoliyatga jalb etish orqali shaxsning tabiiy xususiyatlarini takomillashtirish; 3) umumintellektual vazifalarni bajarish; 4) noyob qobiliyatni takomillashtirishning innovatsion vositalarini qo‘llash; 5) shaxsning faollik alomatlarini imkon darajasida rivojlantirish; 6) inson shaxsiga individual munosabatni umumiy talablar bilan uyg‘unlikda olib borish kabilar- Talant va daholik (geniylik) qobiliyat bosqichlari hisoblanadi.

Jumlada, turli xil faoliyat sohasida inson qobiliyatlarining bir nechta misollarini keltirish mumkin: Xonanda va sozandaning musiqaga qulog‘i bo‘lishi kerak; qat’iyatlilik, hisoblash va tahlil qilish qobiliyatlari - matematiklar va olimlarga;

moslashuvchanlik, tezlik, chidamlilik – sportchilarga xos. Ijodiy kasb egalari, masalan, dizaynerlar, ijodkorlik, uslub va did tuyg'usiga ega bo'lishi muhim. Yaxshi xotira, kuzatuvchanlik, yuqori intellekt advokatlar, detektivlar, politsiya xodimlari uchun muhimdir.

Hattoki, shaxs va uning psixologiyasi rivojlanishida ham qobiliyatning o'rnini beqiyos ekanligi to'g'risida Rubinshteyn ham ta'kidlab o'tgan.

Qobiliyatlar quyidagilardir:

Yozuvchi, shifokor, o'qituvchi, detektiv uchun kuzatuv;

Ijodiy kasblar uchun hissiy xotira;

Muhandis uchun texnik tasavvur;

Rassom, bastakor, musiqa tanqidchisi uchun musiqiy quloq;

Qiziqish, diqqat, tezlik, epchillik, moslashuvchanlik va aql-zakovat.- bular yordamida inson muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajaradigan fazilatlaridir.

Qobiliyatlarni rivojlanishi va rivojlantira olishning ikki xil yo'li bor.

1-yo'l: - Tanqidiy vaziyatlar;

- Umidsizlik hissi

- Raqobatlasha olish

- Shart-sharoitlarga baho bera olish

- O'z kelajagini qobiliyatida yorqinroq qilish

2-yo'l: Qaysidir sohaga qiziqish bor, ammo qobiliyat mavjud emas. Shu holatda qiziqishlarni rivojlantirish.

Bu holatda iste'dodini emperik tarzda kamol toptirish mumkin. Bunda insonning qilayotgan ishiga qiziqishi va bu unga yoqishi lozim. Qolgan barcha narsa esa unga ergashadi. Kimdir alpinizm (tog' cho'qqilarini zabt etish)ga moyillikka ega, ammo bunga qobiliyati yo'q. Inson umri davomida dasht-u biyobonlarni kezsa ham qobiliyatli bo'lib qolmaydi. Qobiliyat asosi bu moyillikdir, ya'ni bir vazifani qilish qanchalik qiziqarli bo'lsa moslashuvchanlik shuncha ortadi. Qobiliyatlar faoliyat sohasiga bog'liq. Turli sohalarda insonlarga qobiliyatning turli jabhalari qo'l keladi, hatto zarur bo'ladi.

Intellektual sohada: kuzatish, qiziquvchanlik, fikrlarni to'g'ri taqdim etish;
Matematik sohada: tez hisoblash, o'lchash, idrok etish va eslab qolish qobiliyati;
matematik belgilar, elementlarni joylashtirish tartibini tushunish qobiliyati matematik isbot;

Ijodiy sohada: g'ayrioddiy yondashuv, original g'oyalarni amalga oshirish;

Aloqa sohasida: yangi vaziyatlarga osongina moslashish qobiliyati, o'ziga ishonch, boshqalar bilan muloqot qilish qulayligi;

Badiiy sohada: turli xil kompozitsiyalar yaratish, ranglarni uyg'unlashtira olish;

Musiqiy sohada: musiqa kayfiyatidagi xarakterga nozik va hissiyot bilan javob bering o'zingizni musiqada ifoda eting, osongina va zavq bilan qo'shiq ayting;

Jismoniy sohada: turli harakatlarni seving, muvozanatni saqlang.

Turli olimlar qobiliyatning rivojlanish bosqichlari to‘g‘risida turlicha fikr bildirganlar. Qobiliyatning rivojlanish bosqichlari:

Birinchi bosqich – o‘yin.

Ikkinchi bosqich - individuallik.

Uchinchisi - o'sish bosqichi.

To‘rtinchisi – o‘zlashtirish bosqichi.

Qobiliyatlarning rivojlanish darajalari: Ishlab chiqarish; Imkoniyatlar; Iqtidorlilik; Iste'dod; Daho.

Biror narsa qilish qobiliyatini rivojlantirish va uni haqiqiy mahoratga aylantirish uchun sizga ma'lum moyillik, sharoitlar, istak, mashaqqatli mehnat, qat'iyat, yaxshi o'qituvchilar, vaqt va boshqa omillar kerak. Qobiliyatlarning o'zi insonning o'rganish va rivojlanishining uzoq jarayonining bir qismidir.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, qobiliyat insonni shaxs sifatida voyaga yetishida muhim o‘rin tutuvchi psixik jarayon hisoblanadi. Har bir shaxsda qobiliyat mavjud, ammo uni to‘g‘ri yo‘naltira bilish va rivojlantirish kerak. Albatta, siz ularni bolalikdan rivojlantirishni boshlashingiz kerak - aynan shu davrda psixika yanada moslashuvchan, idrok jonli va harakatchan bo'ladi. Demak, inson qobiliyatlarini rivojlantirishning asosiy maqsadi maksimal salohiyat va imkoniyatlarga erishishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shamshetova A.K, Melibateva R.N, Usmanova X.E, Xaydarov I.O. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2018
2. G‘oziyev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2008
3. Narmetova Y.K. Psixologiya. Toshkent. 2017
4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Qobiliyat>
5. <https://nauchniyimpuls.ru>